

Ткачик В. В., магістрант спеціальності „Соціальна педагогіка”, Національний університет біоресурсів і

природокористування України (м. Київ)

Кубіцький С. О., кандидат педагогічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

ВПЛИВ САМООЦІНКИ НА УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ

Розглядаються основні теорії вивчення самооцінки в психолого-педагогічній науці, розкрито поняття самооцінки та її рівнів, виявлено вплив самооцінки на успішність навчання дітей-сиріт у школі-інтернаті, розглянуто проблеми самооцінки дітей в молодшому шкільному віці та взаємозв'язок оцінки вчителя і самооцінки дитини-сироти.

Рассматриваются основные теории изучения самооценки в психолого-педагогической науке, раскрыто понятие самооценки и ее уровней, выявлено влияние самооценки на успешность учебы детей-сирот в школе-интернате, рассмотрены проблемы самооценки детей в младшем школьном возрасте и взаимосвязь оценки учителя и самооценки ребенка-сироты.

The basic theory of self-study in psychology and educational science, the concept of self and its levels, the effect on the success of self-education of orphans in boarding schools, the problems of self-esteem of children in primary school age and relationship and self-evaluation of teacher-child it.

Постановка проблеми. Сирітство являє собою особливо складну проблему, що включає соціально-педагогічні і психологічні проблеми формування їх особистості. Надання допомоги дітям, які залишилися без батьків, є важливим напрямком соціально-педагогічної діяльності. Великий вплив на всі аспекти життєдіяльності та поведінку дітей-сиріт, має така якість особистості як самооцінка. В умовах становлення нашої держави вкрай важливими є питання виховання і самовиховання людини, формування її свідомості, мотивації та рівень домагань. У зв'язку з цим, повинні вирішуватись питання розвитку та формування адекватної самооцінки у такої категорії людей як діти-сироти. Актуальність даної теми дослідження також пов'язана з тим, що на тлі великої кількості досліджень оціночної діяльності вчителів, питання про роль відміток, як різновидності оцінок навчальної діяльності учнів, мало приділялося уваги дослідниками, особливо з соціально-педагогічної позиції. З одного боку труднощі навчальної роботи учнів залежать від особливостей навчального матеріалу, а з іншого – від можливостей, індивідуальних і вікових особливостей дитини-сироти.

Дана тема також актуальна тим, що для встановлення причин неуспішності, обумовлених особливостями особистості учня, необхідно виявити, від якого комплексу властивостей особистості

залежить неуспіх у навчанні. Діти реально оцінюють свої можливості та недоліки, досягнення однолітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема оцінювання і оцінки в різних аспектах відображена в працях вітчизняних і зарубіжних психологів та педагогів (Б.Г. Ананьєв, Ю.К. Бабанський, П.П. Блонський, Дж. Брунер, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, А.Р. Лурія, М.Н. Скаткін, Д.Б. Ельконін, А.І. Ліпкіна та ін.).

Дана проблема висвітлена у роботах вчених, які розглядали соціально-педагогічну роботу з дітьми-сиротами і зробили свій внесок у дослідженні самооцінки дітей: історико-педагогічним аналізом виникнення самооцінки дітей-сиріт займалися видатні зарубіжні психологи І.С. Кон, А. Адлер, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Еріксон, Дж. Мід та вітчизняні Л.С. Виготський, І.І. Чесноков, М.І. Лісіна; І. Андрійчук досліджувала проблему формування позитивної «Я-концепції»; І.В. Боязітова проаналізувала взаємозв'язок самооцінки і вольової регуляції в онтогенезі; Т.К. Андрущенко, А.І. Ліпкіна, Л.А. Рибак, А.В. Захарова вивчали самооцінку дітей в навчальній діяльності; актуальними у контексті досліджуваної проблеми є наукові напрацювання вчених та практиків – Р.С. Немова, А.Н. Леонтьєва, З.Фрейда, Г.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, С.Л. Рубінштейна, У.Д. Розенталь, які досліджували особливості процесу

навчання, формування «образу Я», вікові особливості співвідношення орієнтації учнів на самооцінку та оцінку вчителя, проблеми підвищення успішності в умовах загальної шкільної освіти.

Виходячи з цього, *метою* нашої статті є дослідження впливу самооцінки на успішність навчання дітей-сиріт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема успішності досить складна, її дослідження передбачають застосування різноманітних підходів, але всі вони групуються навколо двох основних аспектів[17]:

- 1) як навчає вчитель;
- 2) як учень навчається і як при цьому здійснюється його розвиток.

Спеціалісти різних галузей педагогічних, психологічних та соціально-педагогічних наук звертають увагу на обидві сторони цієї проблеми. Так, дидакти основним об'єктом вивчення вважають педагогічні умови, особливості навчально-виховного процесу, які сприяють подоланню неуспішності. Психологи звертають увагу на вивчення особливостей особистості, яка неуспішна в навчанні, що проявляється в процесі навчання. А соціальні педагоги звертають увагу на цю категорію дітей: їх самооцінку, успіхи в навчанні з позиції відсутності сім'ї, тобто соціального інституту, який сприяє розвитку адекватної самооцінки.

Зарубіжні психологи і педагоги, зокрема, А.Адлер, А.Маслоу, К.Хорні, К.Роджерс, Е.Еріксон, Дж.Мід та ін. вважали, що оцінка індивіда іншими людьми впливає на розвиток і формування його самооцінки, виникає потреба в увазі, прийнятті в соціальне середовище, призводить до уявлення про себе, як про створеного для того, щоб задовольняти потреби інших людей, а в разі відставання у навчальній діяльності виникає почуття неповноцінності.

На відміну від зарубіжних вчених, вітчизняні психологи і педагоги, зокрема, Б.Ананьєв, Г.Антонова, П.Блонський, Л.Виготський, А.Гельмінт, Н.Менчинська, В.Самохвалова, А.Славіна та ін. вважали, що самооцінка дітей формується внаслідок успішності чи неуспішності учнів в навчанні, формування самооцінки залежить від педагогічного підходу вчителя, організації навчання, відношення учнів до

навчальної діяльності, їх працездатності та врахування вчителем індивідуальних особливостей учня в процесі навчання і виховання в школі.

Проблема виникнення і розвитку самооцінки є однією з центральних проблем становлення особистості дитини. Самооцінка – це необхідний компонент розвитку самопізнання і самоусвідомлення, так як усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів та цілей своєї поведінки, свого відношення до оточуючих, до інших людей і до самого себе [1].

Самооцінка у вітчизняній психології вивчалась у зв'язку з проблемою розвитку та формування самопізнання. Даним питанням займалися такі психологи та педагоги як: Б.Г. Ананьєв, А.Н. Леонт'єв, С.С. Рубінштейн, М.Н. Скаткін та ін.

Л.С. Виготський вважав, що саме з семирічного віку починається розвиватися самооцінка – узагальнене, стійке, зовнішньо ситуативне, диференційоване ставлення дитини до себе [5]. Самооцінка опосередковує ставлення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності, спілкування з іншими людьми. Ці найважливіші особистісні інстанції, які дозволяють контролювати власну діяльність з точки зору нормативних критеріїв, будувати власну цілісну поведінку, яка б відповідала соціальними нормам.

У період від 7 до 12 років процес розвитку самосвідомості відбувається повільно, без помітних стрибків і криз. У 12 років увагу дитини знову починає привертати власна особистість. Однак нова криза розвивається в напрямку, немовби протилежному до ранньої. Вона теж починається з протиставлення, але спрямованого не стільки на самих людей, скільки на пов'язані з ними звички, стосунки та їхні прояви моральних норм і позицій. Семирічна дитина намагається наслідувати дорослого, самостійність стверджується у сфері здійснення якихось практичних дій [8].

Самооцінка учнів молодших класів на всіх рівнях свого розвитку включається у внутрішню регуляцію поведінки, діяльності, спілкування. Психологічні умови діяльності та спілкування здатні здійснювати зворотній вплив на рівень саморегуляції. Так, у дитини 7-9 років зі сталою й адекватною самооцінкою, яка перебуває в умовах, що

сприяють задоволенню її потреб у самоствердженні, моральна саморегуляція поведінки проявляється на достатньо високому рівні, відбувається її подальший розвиток. Якщо ж дитина з такою самооцінкою потрапляє в такі умови спілкування, де постійно стикається з недооцінкою її можливостей, обмеженням самостійності, приниженням гідності й регламентацією дій, саморегуляція порушується [7].

Людина не завжди усвідомлює присутність самооцінки, але саме вона є основою порівняння себе і своїх можливостей з тими вимогами та завданнями, що висуваються різними ситуаціями соціальної взаємодії. Самооцінка надає специфічної спрямованості всьому процесові саморегулювання поведінки. Результат цього процесу прямо співвідноситься з адекватністю, стійкістю й глибиною самооцінки.

Молодшому школяру в навчальній діяльності необхідне вміння ставити цілі і контролювати свою поведінку, керувати собою. Щоб управляти собою, необхідні знання про себе, оцінка себе. Процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки [14]. Молодші школярі можуть здійснювати самоконтроль лише під керівництвом дорослого та за участю однолітків. Індивід оцінює себе шляхом: 1) співставлення рівня домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності та 2) порівнянням себе з іншими людьми. Чим вищий рівень домагань, тим важче його задовольнити. Успіхи чи невдачі в будь-якій діяльності суттєво впливають на оцінку індивідом своїх здібностей в цьому виді діяльності: невдачі, як правило, знижують домагання, а успіхи підвищують. Не менш важливий і момент порівняння: оцінюючи себе, індивід порівнює себе з іншими, враховуючи не лише свої власні досягнення, але і всю соціальну ситуацію в цілому. На загальну самооцінку особистості впливають індивідуальні особливості і те, на скільки важлива для неї діяльність чи певна оцінююча якість [61].

Діти з адекватною самооцінкою, активні, бадьорі, з інтересом та самостійно шукають власні помилки в своїх роботах, вибирають завдання, які відповідають їхнім можливостям. Після успіху у вирішенні завдання обирають таку ж або складнішу.

Після невдачі перевіряють себе чи беруть завдання меншої складності.

Діти з високою адекватною самооцінкою відрізняються активністю, прагненням до досягнення успіху в навчальній діяльності. Їх характеризує максимальна самостійність. Вони впевнені в тому, що власними зусиллями зможуть добитися успіху в навчанні. Це базується на правильній самооцінці власних можливостей та здібностей. Неадекватна занижена самооцінка у молодших школярів проявляється в їх поведінці та рисах особистості. Діти обирають легкі завдання. Вони ніби бережуть свій успіх, бояться його загубити і як результат бояться самої навчальної діяльності. Нормальному розвитку дітей з заниженою самооцінкою заважає їх підвищена самокритичність, невпевненість у собі. Вони очікують невдачу.

Діти з заниженою самооцінкою переоцінюють свої можливості, результати навчальної діяльності, особистісні якості. Вони вибирають завдання, які їм не по силам. Після невдачі продовжують добиватися свого чи переключуються на найлегші завдання [11].

В учнів, які встигають, Я-концепція включає сприйняття себе нонконформістами, тенденцію до визначення авторитетів; клінічні виявлення - тривожність, фрустрація та почуття провини не пов'язуються з низькою успішністю, прогулами; контрольні завдання сприймаються цими учнями в контексті змагання та честолюбства; в їх уявленнях вони самі не надто далекі від образу ідеального учня, звикли виконувати завдання самостійно.

В учнів із середньою успішністю Я-концепція включає їхню залученість в самостійні заняття та активність, не пов'язану з досягненнями; вони також, як і учні, які встигають, вважають себе нонконформістами. Однак для них існує зв'язок між контрольним завданням та відчуттям тривожності, фрустрації й провини, а також їх уявленнями про авторитети, реакції на пропуск занять позакласної діяльності. У відмінності від першої групи у таких учнів клінічні поняття занепокоєння, фрустрації та провини складають частину їхнього Я.

Я-концепція учнів з низькою

успішністю подібна з концепцією попередньої групи, проте вони не сприймають себе нонконформістами, контрольні завдання та авторитети забарвлені для них тривожністю, фрустрацією та почуттям провини, останні елементи пов'язані також з пропуском занять та утворюють суттєву частину Я-концепції. Як бачимо, Я-концепція учнів, які не встигають, у порівнянні з Я-концепцією добре встигаючих відрізняється, поза навчальну активність та навчальний процес, які входять до Я-концепції цієї групи учнів, забарвлені негативними емоціями [2].

Знати самооцінку людини дуже важливо для встановлення відносин між ними, для нормального спілкування. Оцінка власних здібностей та недоліків, зважування своїх досягнень та можливостей є суттєвим аспектом самооцінки, який впливає на те, які цілі в процесі своєї діяльності ставить людина. Проте, як підсумок, мета визначається не стільки особливостями самооцінки людини, скільки мотивами особливості, умовами діяльності, її характером, спеціальними нормами та стандартами [3].

В самооцінці відображаються уявлення дитини про досягнуте, і про те, що треба ще досягнути. В самооцінці відображається те, що дитина дізнається про себе від інших, і його вікова активність, яка спрямована на усвідомлення своїх дій та особистісних якостей.

Розвиток самопізнання у дитини в молодшому шкільному віці проявляється в тому, що у дітей поступово з'являється критичність, вимогливість до себе. Першокласники позитивно оцінюють свою навчальну діяльність, а невдачі пов'язують лише з об'єктивними обставинами, учні других та третіх класів відносяться до себе більш критично, оцінюючи не лише успіхи, але й невдачі в навчанні. Якщо самооцінка майже повністю залежить від оцінок та поведінки дорослого, то учні других і третіх класів оцінюють власні досягнення більш самостійно, критикуючи оцінку вчителя та оціночну діяльність самого вчителя.

Отже, можна стверджувати, що молодшому школяру в навчальній діяльності необхідне вміння ставити цілі і контролювати свою поведінку, керувати собою. Щоб управляти собою, необхідні знання про себе, оцінка себе. В молодшому

шкільному віці у дітей з'являється критичність, вимогливість до себе: діти з високою самооцінкою відрізняються активністю, прагненням досягнути успіхів в навчанні, так і суспільно-корисній діяльності; діти з адекватною самооцінкою природно реагують на помилки, реально оцінюють свої можливості, досягнення і здібності в навчальній діяльності; діти з заниженою самооцінкою переоцінюють свої можливості, результати навчальної діяльності та особистісні якості. Самооцінка дитини молодшого шкільного віку проявляється не лише в тому, як він оцінює себе і свої можливості, але й в тому, як він ставиться до досягнень інших.

Основним напрямом педагогічної діяльності вчителя є створення на уроці умов, які сприятимуть становленню і розвитку таких особистісних проявів учнів, як усвідомлення, винахідливість поведінки, розвиток рефлексії, адекватна самооцінка, гнучке мислення.

Самооцінка – одна з центральних утворень особистості, частина її ядра. Від самооцінки залежить соціальна адаптація особистості, вона впливає і на поведінку. Але самооцінка не дана людині від народження, вона змінюється, формується в процесі діяльності і міжособистісній взаємодії [20].

На протязі всієї навчальної діяльності вчитель повинен проводити такі вправи – тренінги з формування адекватної самооцінки та рефлексії. Пропонуємо розглянути декілька [6]:

1. Виконання самоаналізу своєї роботи (в зошитах)

Відкрити зошити і прослідкувати, які зауваження ви отримали. Спробувати розібратися, чому? А можу я краще?

Коли результат оцінюють відміткою, установка звучить так: чи задоволені ви своїм результатом? Чому?

2. Оцінка колективної і особистісної діяльності на уроці. Такий аналіз проводиться за звичай у кінці уроку. «Що було вдалим на уроці, цікавим?» або «Яка робота вас зацікавила?»

3. Виконання самооцінки на різних етапах уроку. Наприклад, на уроці математики, на початку уроку проводиться перевірка на розв'язання простих задач, далі поступово переходять до розв'язання складних і тих, що потребують логічного обміркування.

Питання педагогіки

Перш ніж учні почнуть виконувати дані завдання, необхідно попросити кожного учня спрогнозувати, наскільки успішно він впорається з поставленою задачею, і запропонувати зафіксувати на дошці, де намальована «лінія успіху».

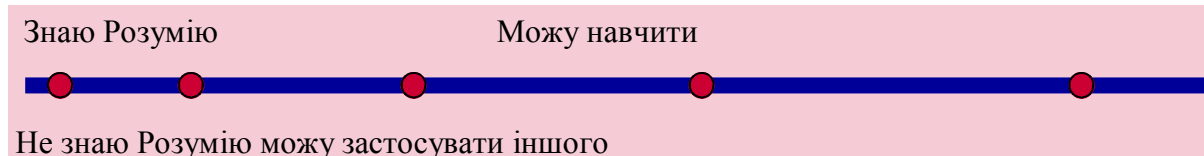
Після проведення перевірки такого виду роботи треба визначити етап на «лінії успіху», який приведе до визначення адекватної самооцінки.

Аналогічну роботу проводити і на уроках української мови. Наприклад,

запропонувати учням перевірити як вони вміють писати сурядні речення.

Доведено, що діти не приховують свого невміння, нерозуміння. Це дозволяє їм повному подивитися на власні здібності, на власні досягнення чи відсутність їх.

Ситуацію успіху очікують усі учні, вони бажають отримати хорошу оцінку. Емоційний позитивний настрій, комфортність на уроці сприятливо впливає на успіхи у навчанні. Але невдачі не виключені, особливо в початкових класах.

Оцінюючи знання вчитель одночасно оцінює особистість, її можливості та місце серед інших учнів. Саме так сприймаються оцінки дітьми. Орієнтуючись на оцінки вчителя, діти самі ранжують себе і своїх товаришів як відмінників, середніх, слабких. Можна виділити 3 групи дітей за рівнем сформованості у них уявлень про себе. В навчальній діяльності перша група дітей більше орієнтуються на знання про себе, аніж на оцінку дорослими і швидко набувають навичок самоконтролю. Друга група учнів характеризується тим, що уявлення членів групи про неї неадекватні і нестійкі. У них відсутні вміння виділяти суттєві якості в собі, аналізувати власні вчинки. Лише в деяких ситуаціях діти цієї групи можуть оцінювати себе адекватно. Такі діти потребують особливого нагляду у формуванні навичок самоконтролю. Для третьої групи характерне те, що їх уявлення про себе містять характеристики, дані іншими людьми, особливо дорослими. В них немає прагнення подивитися у свій внутрішній світ, їх уявлення про себе нестійкі, самооцінка неадекватна. Недостатні знання про себе ведуть дітей до невміння орієнтуватися в навчальній діяльності на власні об'єктивні можливості та зусилля.

Педагогічна практика показує, що деякі вчителі не завжди усвідомлюють роль своїх оціночних суджень у формуванні самооцінки школярів – одного з найважливіших засобів впливу на розвиток особистості, тому вивчення механізмів оціночної діяльності вчителя є одним з резервів підвищення ефективності виховної

роботи, підвищення суспільної активності молодших школярів [21].

Зі вступом до школи в житті дитини починається новий шлях, керуючою формою його діяльності стає навчальна з її особливим режимом, вимогами до її нервово-психічних організацій та особистісних якостей. Результати цієї діяльності оцінюються балами. Успіхи та невдачі в навчанні, оцінка вчителя результатів навчальної діяльності починає визначати і відношення дитини до самої себе, тобто до самооцінки.

Засвоюючи в процесі навчання і виховання певні норми і цінності, учні починають під впливом оцінюючих суджень інших (вчителів, однолітків) відноситися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як до особистості. Так у учня в навчально-виховному процесі формуються установка на оцінку своїх можливостей – один з основних компонентів самооцінки, в якій відображається те, що дитина пізнає в інших, та її власна природна активність, яка спрямована на усвідомлення своїх дій та особистісних якостей.

Оціночна діяльність вчителя, за звичай, здійснюється у формі відміток в журналі та у вербальній формі. Між цими двома формами оцінок є суттєва різниця. Оцінка, яку вчитель ставить в журналі, є офіційним документом. До вербальних оціночних суджень учителя суспільство висуває загальні, принципові вимоги, які не контролюються суворими показниками, - вони повинні відповідати гуманістичним тенденціям народної освіти, сприяти

розвиткові учнів. Тому вербальна оцінка не менш відповідальна для вчителя, ніж оцінка в журналі. Вона дозволяє педагогу враховувати ситуацію, що склалася, підкреслює приналежність учнів, яким важко навчатися, і навпаки, виражає осуд здібних, але лінивих з них.

Самооцінка молодших школярів своєї навчальної діяльності орієнтована на оцінки, які ставляться в журналі, оскільки вони є основою для соціального контролю і санкцій. Але вербальна оцінка може відігравати домінуючу роль у формуванні самооцінки учня, якщо педагог вміє правильно нею користуватися [18].

Психологи і педагоги спеціально вивчають вплив оцінки вчителя на учнів [19]. Група учнів виконувала завдання в присутності вчителя. До одних дітей вчитель постійно підходив, цікавився тим, що вони виконують, хвалив, підбадьорював. До других дітей він також підходив, але звертав увагу на допущені ними помилки і робив зауваження в різкій формі. Деяких дітей він взагалі залишив без уваги, ні до кого жодного разу не підійшов.

Цей досвід показав, що людина, яка виконує завдання, потребує певного ставлення до того, що вона робить, відчуває потребу в тому, щоб результати її праці оцінювались. Більш за все потребує позитивної оцінки. Дітей пригнічують негативні оцінки, паралізують бажання виконувати завдання, виникає байдужість і небажання працювати, коли їх працю ігнорують, не помічають.

Вчитель співвідносить досягнуті дітьми результати з їх інтелектуальними здібностями і відношенням до навчання, не приймаючи до уваги самооцінку дитини, її власні уявлення про власні здібності, особистість та рівень реалізації цих можливостей та здібностей в навчальній діяльності.

Згідно зі спостереженнями в учнів, які є відмінниками формується завищена самооцінка, зверхнє ставлення до тих однолітків, які навчаються гірше. В навчальній діяльності велике значення має диспропорція між об'ємом та складністю навчальної інформації, яку учням необхідно засвоїти та способи, якими їм необхідно оволодіти для засвоєння шкільного матеріалу.

Об'єм та складність інформації перевищує ті прийоми і засоби, які даються учням для засвоєння. Труднощі, які вони відчувають внаслідок не оволодіння раціональними способами засвоєння знижують їх інтерес до навчального предмету і суб'єктивно переживаються ними як «недоробив», «не встигнув», пов'язане з власною неорганізованістю. Учні схильні вважати, що вони можуть добре навчатися, але не дуже хочуть цього; що в них є для цього всі інтелектуальні можливості, але не вистачає суспільних характеристик, вольових якостей [9].

Результати психологічних досліджень [16] свідчать про те, що початкова оцінка дитини власних особистісних якостей, вчинків є простим відображенням оцінки, яку дають певною діяльністю і якостями, яких наділяють вчителі, батьки дитину. Тому цю стадію в розвитку самооцінки вважають «перед самооцінкою».

Процес формування реальної самооцінки включає в себе два етапи [13]:

1. Самооцінка на яку впливають зовнішні фактори.
2. В сферу самооцінки включається внутрішній стан, особистісні якості.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що на процес формування самооцінки учнів вирішальний вплив має оцінка їх навчальної діяльності і поведінка вчителя.

Частина оцінок переноситься дитиною на самого себе – це оцінки поведінки і якостей-особистості. Найбільш інтенсивно розвиваються у дитини оцінка у виконанні навчальних завдань.

Поступово зростає і самостійність самооцінки. Якщо самооцінка першокласника майже повністю залежить від оцінок їх поведінки та результатів діяльності вчителем, батьками, то учні других і третіх класів оцінюють досягнення більш самостійно, оцінюючи себе таким чином: чи я об'єктивний, чи я правий.

Оціночні бали, які виставляє учитель, повинні безумовно відповідати знанням дітей. Важливе не лише, яку оцінку поставив вчитель учню, але й те, що він при цьому сказав. Дитина повинна знати, що очікує від неї вчитель наступного разу. Не слід хвалити лише гарних учнів, особливо тих дітей, які досягають високих результатів, без усіляких труднощів. Необхідно підкреслювати

Питання педагогіки

досягнення слабких, але працелюбних і старанних дітей [12].

Отже, можна зазначити, що оцінка вчителя і самооцінка дитини-сироти тісно пов'язані між собою і залежать один від одного. Ситуацію успіху в навчанні очікують усі учні, вони бажають отримати гарну оцінку. Емоційний позитивний настрій сприятливо впливає на успіхи в

навчанні, а також на формування адекватної самооцінки. Оцінюючи знання учня відміткою, вчитель одночасно оцінює саму особистість, її можливості та місце серед інших учнів. Психолого-педагогічні дослідження довели, що вирішальний вплив на формування самооцінки учнів має оцінка їх навчальної діяльності і поведінка вчителя.

Література

1. Амонашвили Ш.А. Возможность обучения без отметок в начальных классах // Экспериментальные исследования по проблемам перестройки начального обучения. - Тбилиси, 1975. – 110 с.
2. Блонский П.П. Трудные школьники. - М.: Просвещение, 1989. – 169 с.
3. Бондарь Н.Е., Бондарь И.В. Самооценка личностной зрелости в детском возрасте // Наука и образование. - 2004. - №3. - С. 15 - 17.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. – К.: Каравела, 2007. – 400 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика, 1991. – С. 326.
6. Гальперин П.Я., Запорожец В.А., Эльконин Д.Б. Проблемы формирования знаний и умений и новые методы обучения в школе // Вопросы психологии: Психологический журнал. – 1997. - №5. – С.6 – 8.
7. Гамезо М.В., Неволин И.Г. Психосоматические аспекты проблемы познавательной деятельности и общения. – М.: Наука, 1986. – С. 103 – 109.
8. Зброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 112 с.
9. Лернер И.Я. Критерий уровней познавательной самостоятельности учащихся // Новые исследования в педагогических науках. – 1991, №4. – С. 12 – 13.
10. Липкина А.И. Педагогическая оценка и ее влияние на формирование личности неуспевающего школьника // Психологические проблемы неуспеваемости школьников. - М.: Просвещение, 1971. – 224 с.
11. Липкина А.И. Самооценка школьника. – М.: Просвещение, 1976. – 169 с.
12. Личность, семья, школа // Под редакцией Вешловского С.Г., - С-Пб.: Образование, 1996. – 179 с.
13. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: Методологія, методи, методи програми, процедури. - Київ, 1998.
14. Петрунук А.С., Таран Б.Г. Младший школьник. М.: Просвещение, 1981. – М. 112 – 116.
15. Популярная психология для родителей // Под ред. Бодалева А.А. – М.: Педагогика 1988. – 236 с.
16. Психическое развитие младших школьников // Под ред. В.В. Давыдова. - М.: Просвещение, 1990. – С. 136 – 145.
17. Психологические проблемы неуспеваемости школьников // Под ред. Н.А. Мечинской. - М.: Просвещение, 1991. – С. 159 – 181.
18. Розенталь У.Д. Некоторые проблемы повышения успеваемости в условиях всеобщего среднего образования // Советская педагогика. – 1980, №8. – С. 11 – 13.
19. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Наука, 1973. – 263 с.
20. Ушинский Г.Д. Собрания сочинений. Том 5., М.: Педагогика, 1950. – С. 201 – 213.
21. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.